

КОВАЛКО Н. М.,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фінансового права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)**ДРОЗД А. О.,**магістр права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 340.131.5

**АКТУАЛЬНІ ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ
МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ КОНСТИТУЦІЙНОГО
КОНТРОЛЮ В ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ**

У статті досліджуються основоположні засади правового статусу органів конституційного контролю деяких країн світу. Аналізується становлення й розвиток інституту конституційного контролю на території України, Словенії, Франції. Визначається його правова природа, а також вивчається проблема діяльності відповідних органів, проводяться паралелі з Конституційним Судом України. Пропонуються зміни до законодавства України, пов'язаного з використанням повноважень Конституційного Суду України, його складом, незалежністю суддів тощо.

Ключові слова: Конституційний Суд, конституційний контроль, суд, конституція.

В статье исследуются основополагающие принципы правового статуса органов конституционного контроля стран мира. Анализируется становление и развитие института конституционного контроля на территории Украины, Словении, Франции. Определяется его правовая природа, а также изучаются проблемы деятельности соответствующих органов, проводятся параллели с Конституционным Судом Украины. Предлагаются изменения в законодательство Украины, связанное с использованием полномочий Конституционного Суда Украины, его составом, независимостью судей и т. д.

Ключевые слова: Конституционный Суд, конституционный контроль, суд, конституция.

The author explores the fundamental principles of the legal status of constitutional review of certain countries. Analyze the formation and development the institute of constitutional control in Ukraine, France, Slovenia. Determine its legal nature, and examines the problems of the relevant authorities and conducted parallel with the Constitutional Court of Ukraine. The author proposed changes in legislation of Ukraine related to t use of powers of the Constitutional Court of Ukraine, its structure, the independence of judges, etc.

Key words: Constitutional Court, constitutional review, court, constitution.

Вступ. За ст. 124 Конституції України, судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Конституційний Суд України (далі – КСУ) посідає основоположне місце не тільки в судовій системі України, а й у правовій систе-

мі загалом. Україна має власні правові традиції розвитку конституційного судочинства, що формувалися в межах загальноєвропейської історії цих органів, із тяжінням до романо-германської правової системи, за якою відбувалося становлення та організація конституційного контролю в більшості країн Європейського Союзу (далі – ЄС).

На сьогодні питання реформування КСУ знову актуалізувалося, що зумовлює необхідність звернення як до іноземного досвіду, так і до власних правових традицій. Особливого значення набуває досвід країн ЄС, чії органи конституційного контролю характеризуються тривалою історією існування й ефективним функціонуванням сьогодні.

Шляхом підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом держава взяла на себе зобов'язання щодо вжиття додаткових заходів у сфері реформи правосуддя, у тому числі шляхом приведення у відповідність до європейських стандартів і в тісній співпраці з Радою Європи, Венеціанською Комісією Стратегії судової реформи, включаючи зміни організації діяльності КСУ й ужиття всіх необхідних організаційних і правових заходів з метою забезпечення відповідності діяльності КСУ європейським стандартам.

Отже, з огляду на визначений політичний курс України постає необхідність вивчення основ організації конституційного контролю в європейських країнах та інших державах світу й вивчення можливості їх застосування в Україні для досягнення європейських стандартів захисту конституційних прав і свобод людини.

Питання діяльності інституту конституційного контролю є предметом багатьох наукових досліджень. Зокрема, конституційний статус, історичний розвиток, організацію та функції конституційного контролю в Україні досліджували такі вчені, як І.Д. Сліденко [18; 19], І.М. Шевчук [23], А.В. Портнов [17], Г.Г. Арутюнян [6], В.О. Гергелійник [7], М.І. Кацарський [10], А.А. Клішас [11], М.І. Козюбра [13], М.В. Ковалів [12], О.В. Мильчакова [15], В.П. Тихий [20], В.М. Шаповал [22] та інші.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення основних закономірностей історичного розвитку конституційно-правового статусу органів конституційного контролю в Україні й окремих країнах світу, а також особливостей правового статусу конституційної юстиції на сучасному етапі розвитку.

Результати дослідження. Органи конституційної юстиції створюються з метою гарантування верховенства та забезпечення реалізації конституції держави. Це зумовлено тим, що провідна роль Основного Закону у правовій системі, його вища юридична сила й пряма дія не виключають, на жаль, випадків порушення норм конституції, у тому числі й з боку вищих органів державної влади. Тому Основний Закон будь-якої держави потребує особливої охорони, захисту, забезпечення його дотримання як фізичними та юридичними особами, так і державою в особі її органів і посадових осіб. Саме в забезпеченні правової охорони конституції й полягає основне завдання інституту конституційної юстиції [21, с. 124].

Початкові форми конституційного контролю як самостійного виду державної діяльності виявлено в країнах епохи Середньовіччя. У Великій Британії в XVII столітті Таємна рада визнавала закони законодавчих нарад (легіслатур) американських колоній недійсними, якщо вони суперечили законам англійського парламенту або загальному праву. У свою чергу, наприкінці XVIII століття деякі англійські акти були визнані судом недійсними на території північноамериканських штатів [21, с. 124].

Більшість учених доходять думки, що формування «американської моделі» конституційного контролю поклало початок першого етапу розвитку цього інституту на правовій карті світу. Україна перебуває на перехідному етапі свого розвитку, тому особливо доцільно проаналізувати досвід країн світу, в яких вищевказаний інститут успішно функціонує вже багато років.

У Франції протягом більше ніж 200 останніх років засновувалися різні інститути. За часів консулату (1799–1804 рр.), Першої імперії (1804–1814 рр.), Другої імперії (1852–1870 рр.) як контрольні органи – сенати, що не відрізнялись будь-якою ефективністю. У період Третьої Республіки конституційні закони 1875 р. не передбачали конституційного контролю, хоча тоді до парламенту була внесена маса законопроектів про заснування цього органу [14, с. 28].

У період Четвертої Республіки (Конституція 1946 р.) був заснований Конституційний комітет, який був скоріше політичним, ніж юридичним органом. Створений на чолі з Президентом у складі Голови Ради Республіки й депутатів палат Парламенту він мав право дати відповідь тільки на одне питання: чи не припускають закони, прийняті Національними зборами, перегляду Конституції. При позитивному рішенні закон надсилався до Національних зборів для нового розгляду [14, с. 28].

Зупинимося детальніше на повноваженнях Конституційної Ради Франції, щоб повною мірою осягнути її важливість.

Нормоконтроль Конституційної Ради Франції поділяється на обов'язковий і факультативний. В обов'язковому порядку перевіряється відповідність Конституції органічних законів і регламентів палат Парламенту. Прості закони перевіряються факультативно: по-перше, в разі розмежування законодавчої (парламентської) і виконавчої (урядової) галузей; по-друге, в разі розбіжностей між Урядом і головами палат Парламенту. За невеликим винятком і обов'язковий, і факультативний контроль є різновидом попереднього.

Наступний конституційний контроль проводиться тоді, коли переданий на розгляд Ради закон змінює раніше прийнятий і чинний акт. У цьому випадку Рада контролює конституційність і цього акта. У факультативному порядку Конституційна Рада Франції аналізує акти, що стосуються міжнародних відносин: закон про ратифікацію й сам міжнародний договір.

Показово, що в Конституції Франції безпосередньо немає такого повноваження, як надання Конституційною Радою офіційного тлумачення Конституції.

Конституційна Рада стежить за правильністю проведення референдуму й оголошує його результати (ст. 60 Конституції). Повноваження в цій сфері мають консультативний і юрисдикційний характер. Насамперед Уряд проводить консультації з Конституційною Радою про організацію проведення референдуму. Рада негайно повідомляється по всіх намічених заходах і має право подати свої зауваження щодо переліку організацій, які можуть використовувати офіційні засоби агітації. Конституційна Рада спостерігає за проведенням операцій під час голосування. Залежно від серйозності порушень Рада може або затвердити й оголосити результати голосування, або повністю чи частково анулювати їх [14, с. 29].

Конституційна Рада, як бачимо, відправляє діяльність, якою в Україні відає Центральна виборча комісія.

Ураховуючи зазначене, ми можемо зробити висновок, що повноваження інституту конституційного контролю у Франції є надзвичайно широкими. Особливо варто звернути увагу на «виборчі повноваження», адже саме Конституційна Рада є гарантом проведення чесних виборів.

Словенія є однією з країн, які є досить близькими для України. Бурхливий економічний, політичний і правовий розвиток зробив зі Словенії одну з передових країн Європи. Саме тому дослідження конституційного контролю Словенії є надзвичайно актуальним для України, адже своєю діяльністю Конституційний Суд Словенії неодноразово доводив своє високе місце в системі органів державної влади.

Сучасний статус Конституційного Суду в Словенії врегульовано в Конституції 1991 р. [3], в Законі «Про Конституційний Суд» 2007 р. [5], Регламенті Конституційного Суду 2007 р. [2]. До складу Конституційного Суду входять 9 суддів, які обираються Державними зборами (однопалатним парламентом) більшістю голосів його членів із кандидатур, запропонованих Президентом Республіки (ст. 163). Судді обираються на 9-річний термін, при цьому передбачена заборона на переобрання однієї й тієї ж особи членом Суду (ст. 165 Конституції).

У Словенії не передбачений попередній конституційний контроль законів і підзаконних актів. Факультативний попередній контроль здійснюється тільки щодо ратифікованих міжнародних договорів. Згідно зі ст. 160 Конституції, за пропозицією Президента Республіки, Уряду або 1/3 депутатів Державних зборів Суд дає висновок про відповідність Конституції ратифікованих міжнародних договорів. Такий контроль покликаний забезпечити верховенство Конституції та вказує, що Державні збори «зв'язані» думкою Конституційного Суду.

За період 2005–2011 рр. включно Конституційний Суд лише одного разу був запитаний щодо питання про оцінку конституційності ратифікованих міжнародних договорів [4].

У рамках наступного конституційного контролю Суд здійснює перевірку конституційності законів; відповідності законів та інших актів ратифікованим міжнародним договорам і загальновизнаним принципам міжнародного права; відповідності підзаконних актів Конституції й законам; відповідності актів місцевих громад Конституції й законам; відповідності загальних актів, виданих при здійсненні публічної влади, Конституції, законам і підзаконним актам [15, с. 49].

Правом звернення до Конституційного Суду із запитом про перевірку конституційності чи законності (яка, відповідно до ст. 23 Закону «Про Конституційний Суд», включає в себе перевірку відповідності ратифікованим міжнародним договорам і загальновизнаним принципам міжнародного права) індивідуального або загального акта, виданого під час здійснення публічної влади, володіють Державні збори; 1/3 депутатів; Державна рада (представницький орган для вираження соціальних, економічних, професійних та місцевих інтересів; до її складу входять представники роботодавців, працівників, селянських (ремісничих) господарств тощо; цей орган не є верхньою палатою парламенту); Уряд; Захисник прав людини, якщо він вважає, що індивідуальний або загальний акт, виданий під час здійснення публічної влади, неприпустимо зазіхає на права людини й основні свободи; Уповноважений з інформації, якщо питання про конституційність і законність виникає у зв'язку з його роботою; Банк Словенії, Лічильний суд, якщо питання про конституційність і законність виникає у зв'язку з проведеними ними процедурами; Генеральний державний прокурор, якщо питання про конституційність і законність виникає у зв'язку зі справою, що розглядаються в Генеральній державній прокуратурі; представницький орган самоврядування місцевої громади в разі порушення конституційного статусу або конституційного права на самоврядування місцевої громади; Представник об'єднання місцевих громад, якщо право на самоврядування місцевих громад знаходиться під загрозою; представники профспілок працівників певних професій або видів діяльності.

Отже, ми можемо зробити висновок, що перелік суб'єктів, які можуть звернутися до Конституційного Суду Словенії, є досить широким. Це свідчить про його відкритість і можливість урегулювати будь-які суспільні питання.

У зв'язку з вищевикладеним варто зазначити, що Конституційний Суд Словенії може бути хорошим прикладом для України. Особливо це актуально для розширення списку суб'єктів подання до Конституційного Суду.

Європейське співтовариство неодноразово виділяло Словенію як одну з найбільш успішних країн у Європі з погляду дотримання прав людини та правового розвитку. Це все було б неможливо без активної та сильної позиції Конституційного Суду Словенії. Саме тому досвід діяльності Конституційного Суду Словенії є обов'язковим для вивчення й подальшої імплементації в Україні.

Цікавим видається дослідити досвід країни, яка не входить ні до європейської, ні до англо-американської моделі конституційного контролю. Перу – країна, яка з правового погляду є майже недослідженою. Через недослідженість конституційного контролю Перу доцільно буде проаналізувати основоположні процеси, які відбувалися під час формування цього інституту, його діяльності, і практичний зміст.

Правова система в Перу належить до романо-германської правової сім'ї, однак входить в її відокремлену латиноамериканську (Іберійську) групу, разом із тим конституційне право наслідує моделі США, а на генезис цивільного права значний вплив зробили французьке й німецьке законодавство.

В.А. Іовенко визначає модель судового конституційного контролю в Перу як змішану європейсько-американську, яка включає в себе елементи як децентралізованого, так і централізованого контролю, де повноваження щодо здійснення конституційного контролю концентруються в Конституційному Трибуналі та Верховному Суді [9, с. 56].

А.А. Клішас в одному з порівняльно-правових досліджень зазначає, що конституційний контроль у Перу не різновид «європейської» моделі, а скоріше система спеціалізованого

правосуддя, яку можна назвати «іберійською» моделлю конституційної юстиції, тобто моделлю, яка об'єднала в собі при певній модернізації в єдине ціле найважливіші елементи судового конституційного контролю англосаксонської, континентальної й власне національних правозахисних традицій [11, с. 344].

П. Перес Тремпс зараховує модель судового конституційного контролю в Перу до системи спеціального конституційного суду або трибуналу. Він визначає, що конституційний суд, який здійснює конституційне правосуддя та знаходиться поза судовою системою, являє собою орган не тільки спеціалізований, а й спеціальний [1].

Національний судовий орган конституційного контролю – Суд конституційних гарантій – уперше був заснований Конституцією 1979 р. й почав роботу в травні 1982 р. Із 1993 р., коли була прийнята чинна Конституція Перу, він був перейменований у Конституційний Суд Республіки Перу.

Організація та діяльність Трибуналу регулюється Конституцією Перу, а також Органічним законом про Конституційний Трибунал і Конституційно-процесуальним кодексом.

Згідно зі ст. 1 Органічного закону [8], Конституційний Суд є органом контролю конституційності, автономним і незалежним від інших конституційних органів, підкоряючись тільки Конституції й Органічному закону.

Він складається із семи суддів, які обираються на 5 років. До кандидатів на посади суддів Конституційного Трибуналу висуваються всі ті ж вимоги, що й до кандидатів на посади суддів Верховного Суду (Національна рада магістратури – незалежний орган – здійснює відбір і призначення на посади суддів). Судді Конституційного Трибуналу користуються тією ж недоторканністю й пільгами, що й конгресмени, на них поширюється та ж несумісність мандата, і вони не можуть бути переобрані на черговий термін.

Судді Конституційного Трибуналу обираються Конгресом Республіки двома третинами голосів «за» від загальної кількості їхніх членів. Судьями Конституційного Трибуналу не можуть бути обрані судді або прокурори, які не припинили виконання своїх функцій за один рік до призначення.

Конституційний Суд розглядає в єдиній інстанції позови про визнання положень, що мають силу закону чи не відповідають Конституції (ст. 202).

Ст. 201 Конституції визначає, що Конституційний Суд у рамках конституційного контролю має право на таке:

1) оголошувати частково або повністю невідповідність Конституції законів, постанов парламенту, термінових указів, міжнародних договорів, регламентів Конгресу, актів місцевих органів влади та розпоряджень муніципалітетів, які суперечать Конституції або були прийняті (оприлюднені) з порушенням положень Конституції (виключне право);

2) розглядати як суд останньої інстанції негативні рішення, прийняті в інших судових органах, із питань захисту від незаконного позбавлення волі, захисту приватної інформації як конституційної гарантії відносин особистості й інформації, захисту від порушення конституційних прав громадян з боку будь-яких актів органів влади, захисту від дій будь-яких органів влади, які відмовляються дотримуватися положень закону або адміністративних актів;

3) розглядати відповідно до закону суперечки щодо компетенції [16].

Отже, у зв'язку з вищевикладеним можна зробити висновок, що Конституційному Трибуналові доручено захист принципу верховенства Конституції над законами та актами державних органів, не сумісними з нею.

Він здійснює свою діяльність, розглядаючи справи про перевірку конституційності, проте також безпосередньо приділяє увагу питанням захисту прав людини, розглядаючи скарги, що подаються до Верховного Суду: скарги хабеас корпус, ампаро, хабеас дата і справи про забезпечення виконання, які являють собою конституційні гарантії, передбачені в Основному Законі.

Аналізуючи досвід країн світу, ми повинні згадати про найважливіший аспект у конституційно-правовому статусі суддів КСУ – про незалежність. Розглядаючи процедуру призначення суддів КСУ (третину – Президент, третину – Верховна Рада України, третину – з'їзд

суддів), можемо стверджувати, що вона є досить досконалою, адже відбувається опосередковано через призму виборів Президента та Верховної Ради України. Народ бере участь у формуванні суддівського корпусу через здійснення громадського контролю за діяльністю Вищої кваліфікаційної комісії суддів, яка й формує суддівське дос'є. Однак водночас судді КСУ залишають осторонь відповідний аспект, а тому є залежними від найвищих посадових осіб держави, хоча насправді єдиним джерелом влади є виключно народ України. Зміни, які стосуються КСУ, повинні відбуватися передусім у менталітеті й ставленні суддів до того, що вони повинні керуватися виключно законом та інтересом народу України, а не думками найвищих посадових осіб. Маємо сподівання, що конституційна реформа, яка проходить в Україні, зможе вплинути на розуміння суддів того, що вони приймають доленосні рішення для всієї країни й саме від них залежить майбутнє нашої правової системи.

Висновки. У результаті проведеного порівняльно-правового дослідження інститутів конституційного контролю ми доходимо таких висновків. Сучасний інститут конституційного контролю, відомий практиці більше ніж у 164 державах, відрізняється своєю варіативністю.

Варто звернути увагу на доцільність імплементації досліджених норм у правову систему України. На наше переконання, в Україні було б недоречно впроваджувати американську модель конституційного контролю, адже рівень правової культури та розвитку в нашій державі ще, на жаль, не надає права тлумачити конституцію судам загальної юрисдикції. Для того щоб КСУ міг реально бути органом, який є «гарантом Конституції», необхідно запровадити в Україні модель тотального конституційного контролю, надати КСУ повноваження для перевірки на конституційність міжнародних договорів. При цьому особливого значення набуває питання розширення суб'єктів звернення до КСУ. Доцільно долучити до таких суб'єктів на прикладі Перу Генерального прокурора й 5 тис. громадян, підписи яких під поданням повинні бути засвідчені Центральною виборчою комісією.

Вищезазначені висновки можна реалізувати в Україні виключно шляхом унесення змін щодо незалежності КСУ в законодавство України. Аналіз, проведений у статті, показує, що всі органи конституційного контролю насамперед є незалежними. Окремо звернемо увагу на політичний аспект у діяльності конституційної юстиції в різних країнах, адже ми можемо констатувати, що це одна з головних ознак її діяльності. Будь-яке політичне рішення має ґрунтуватися передусім на нормах і принципах права, незважаючи на політичні тенденції, течії, ідеї та напрями.

Безперечно, для реалізації норм Конституції й повноцінної реалізації функцій Держави необхідне виділення на паритетних засадах усіх атрибутів влади для всіх її гілок, у тому числі судової в особі КСУ.

Тому аналіз інституту конституційного контролю країн світу є особливо актуальним у практичній площині діяльності КСУ, адже саме завдяки вивченню та врахуванню норм законодавства різних країн ми можемо досягти рівня реальної незалежності й високопрофесійної роботи Конституційного Суду України.

Список використаних джерел:

1. Perez Tremps P. La Justicia Constitucional en la Actualidad. Especial Referencia a America Latina // Revista brasileira de direito constitucional, v. 1, n. 1, 2003.
2. Poslovnik Ustavnega sodisca (Uradni list RS, st. 86/07, 54/10 in 56/11) // URL: <http://www.us-rs.si/o-sodiscu/pravna-podlaga/poslovnik-ustavnega-sodisca>.
3. Ustava Republike Slovenije (Uradni list RS, st. 33/91-I, 42/97, 66/2000, 24/03, 69/04 in 68/06) // URL: <http://www.us-rs.si/o-sodiscu/pravna-podlaga/ustava>.
4. Ustavno sodisce Republike Slovenije. Porocilo o delu 2011 // URL: <http://www.us-rs.si/media/letno.porocilo.za.letno.2011.pdf>.
5. Zakon o Ustavnem sodiscu (Uradni list RS, st. 64/07 – uradno precisceno besedilo) // URL: <http://www.us-rs.si/o-sodiscu/pravna-podlaga/zakoni>.
6. Арутюнян Г.Г. Индивидуальная конституционная жалоба: европейские тенденции системного развития / Г.Г. Арутюнян // Конституционализм: уроки, вызовы, гарантии :

- сб. избр. публ. Из выступлений на международных форумах, посвященных данной проблематике. – К. : Логос, 2011. – С. 75–88.
7. Гергелійник В.О. Правові проблеми становлення та функціонування конституційної юстиції України : дис. ... канд. юрид. наук / В.О. Гергелійник. – К., 1999. – 203 с.
8. Закон № 26435 (Органический Закон о Конституционном Трибунале) от 23 декабря 1994 года (Ley Organica del Tribunal Constitucional, Ley № 26435) // Официальный сайт Конституционного Трибунала Перу [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.tc.gob.pe.
9. Иовенко В.А. Конституционное правосудие в Латинской Америке / В.А. Иовенко // Журнал российского права. – 2000. – № 8. – С. 120.
10. Кацарский М.И. Становление и развитие института конституционного контроля в Республике Перу : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / М.И. Кацарский. – М., 2014. – 164 с.
11. Клишас А.А. Конституционный контроль и конституционное правосудие зарубежных стран: Сравнительно-правовое исследование : [монография] / А.А. Клишас ; под общ. ред. В.В. Еремяна. – М. : Международные отношения, 2007. – С. 1–495.
12. Ковалів М.В. Місце Конституційного суду України у системі судових органів / М.В. Ковалів // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2013. – Вип. 10. – С. 190–193. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_10_45.
13. Козюбра М.І. Конституційний суд в системі органів державної влади / М.І. Козюбра // Державно-правова реформа в Україні : матеріали науково-практичної конференції, листопад 1997 року / Інститут законодавства Верховної Ради України ; ред. кол.: В.Ф. Опришко (гол.), М.І. Єрофеев, М.Т. Кравчук та ін. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. – С. 20–25.
14. Малиновский В.А. Конституционные Советы Казахстана и Франции: некоторые грани сравнения / В.А. Малиновский // Құқық және мемлекет=Право и государство. – 2013. – № 2. – С. 28–32.
15. Мильчакова О.В. Роль конституционного суда Словении в поддержании правового порядка в государстве / О.В. Мильчакова // Lex Russica. – М. : Изд-во МГЮА, 2013. – № 1. – С. 47–55.
16. Политическая Конституция Перу 1993 г. // Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.worldconstitutions.ru.
17. Портнов А.В. Особливості французької моделі конституційної юстиції / А.В. Портнов // Адвокат. – 2012. – № 8. – С. 8–11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_8_1.
18. Сліденко І.Д. Конституційний контроль в механізмі сучасної правової держави : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 / І.Д. Сліденко ; Маріуп. держ. гуманіт. ун-т. – Маріуполь, 2010. – 482 с.
19. Сліденко І.Д. Феноменологія конституційного контролю. Генеза, природа і позиціонування в контексті аксіологічних, епістемологічних, практиологічних, синергетичних аспектів : [монографія] / І.Д. Сліденко. – К. : Істина, 2010. – 624 с.
20. Тихий В.П. Конституційний Суд України. Науково-практичне видання / В.П. Тихий. – К., 2007. – 64 с.
21. Цимбалістий Т.О. Становлення і сутність інституту конституційної юстиції / Т.О. Цимбалістий // Електронне фахове видання «Науковий часопис Національної академії прокуратури України». – 2014. – № 2.
22. Шаповал В. Сутнісні характеристики конституційного контролю / В. Шаповал // Право України. – 2005. – № 2. – С. 23–25.
23. Шевчук І.М. Становлення та розвиток інституту конституційного контролю в Україні / І.М. Шевчук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право» / голов. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Т. 1. – Вип. 31. – С. 112–115.

